

Sympozja Gertrudiańskie na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Artur Andrzejuk

Oddajemy do rąk Czytelników trzeci i ostatni w tej formule zbiór rozpraw na temat Gertrudy Mieszkówny i jej tekstu. Zbiór ten, podobnie jak poprzednie, stanowi pokłosie sympozjum gertrudiańskiego, które Katedra Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej zorganizowała na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. To trzecie sympozjum odbyło się 27 maja 2009 roku. Ponieważ sympozjum było za każdym razem jedynie etapem w procesie przygotowywania rozpraw, które wchodziły później do drukowanego zbioru, dlatego zazwyczaj zbiór ukazywał się mniej więcej dwa lata po samym sympozjum.

1. Sympozjum pierwsze

Pierwsze sympozjum gertrudiańskie, zatytułowane *Początki narodowego piśmiennictwa w Polsce — Gertruda Mieszkówna (1025–1108) i jej manuskrypt* odbyło się 26 kwietnia 2006 roku. Patronat honorowy nad Sympozjum objęli: pan prof. Lech Kaczyński, Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, ks. kard. Józef Glemp, Prymas Polski, ks. kard. Zenon Grocholewski, Prefekt Kongregacji Wychowania Katolickiego, ks. kard. Marian Jaworski, Arcybiskup Metropolita Lwowski obrządku łacińskiego, pan Marek Jurek, Marszałek Sejmu RP, pan Bogdan Borusewicz, Marszałek Senatu RP, pan Ryszard Kaczorowski, były Prezydent RP na Uchodźstwie, pan Kazimierz Marcinkiewicz, Prezes Rady Ministrów RP, pan Michał Seweryński, Minister Edukacji i Nauki, pan Kazimierz Michał

Ujazdowski, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Patronat medialny sprawowało Polskie Radio i Program 3 Telewizji Polskiej. Listy gratulacyjne i pozdrowienia przesłali: Arcybiskup Metropolita Krakowski, ks. kard. Stanisław Dziwisz, Ordynariusz Włocławski, ks. bp dr Wiesław A. Mering, Ordynariusz Łowicki, ks. bp prof. Andrzej F. Dziuba, Rektor Polskiego Uniwersytetu Na Obczyźnie, pan prof. Wojciech Falkowski. W sympozjum uczestniczył ostatni Prezydent RP na Uchodźstwie, pan Ryszard Kaczorowski wraz z Małżonką, panią Karoliną Kaczorowską. Gospodarzy reprezentował Rektor UKSW, ks. prof. Ryszard Rumianek. Sympozjum uroczyście otworzył prof. Tadeusz Klimski, prorektor Uniwersytetu. Książka pt. *Gertruda Mieszkówna i jej manuskrypt*, stanowiąca pokłosie tego sympozjum, ukazała się w 2008 roku.

2. Sympozjum drugie i uzasadnienie dedykacji

Sympozjum drugie, noszące tytuł *Modlitewnik Gertrudy Mieszkówny w 900 rocznicę śmierci autorki* odbyło się 9 stycznia 2008 roku. W sympozjum uczestniczył Prymas Polski, ks. kard. Józef Glemp, a obrady prowadził nestor naszej Uczelni, prof. Mieczysław Gogacz. Książka stanowiąca jego pokłosie, zatytułowana *Gertruda Mieszkówna i jej modlitwy* ukazała się w pierwszych dniach kwietnia 2010 roku. Egzemplarze autorskie odebrałem 8 kwietnia 2010 roku i na konferencji pt. *Filozofia w teologii i mistyce*, wręczyłem egzemplarz Rektorowi UKSW, ks. Ryszardowi Rumiankowi. Niestety, nie zdążyłem wysłać książki Prezydentowi Ryszardowi Kaczorowskiemu ani przekazać egzemplarza do Kancelarii Prezydenta PR. Zarówno Prezydent Kaczorowski jak i Rektor Rumianek zginęli 10 kwietnia 2010 roku w Smoleńsku wraz Prezydentem Kaczyńskim i pozostałymi ofiarami tej tragedii. Prezydent Kaczyński, Prezydent Kaczorowski i Ksiądz Rumianek byli w sposób szczególnie związani z naszymi konferencjami i to stanowi powód dedykowania tego zbioru ich pamięci.

3. Sympozjum trzecie i uzasadnienie tytułu

Trzecie sympozjum gertrudiańskie, pt. *Filozofia i teologia w Modlitewniku Gertrudy Mieszkówny*, odbyło się 27 maja 2009 roku. Zamykając ten etap badań nad *Modlitewnikiem* Gertrudy oraz ten sposób ich upowszechniania, chciałem nawiązać do pierwszej naszej książki z 2008 roku pt. *Gertruda Mieszkówna i jej manuskrypt* i dlatego obecna publikacja nosi właściwie analogiczny tytuł: *Gertruda Mieszkówna i jej rękopis*; zastąpiono jedynie słowo łacińskie jego polskim odpowiednikiem (widać to wyraźnie w obcojęzycznych tytułach książki, które brzmią identycznie, jak w publikacji z 2008 r.).

4. Próba podsumowania

Warto może też w tym miejscu pokusić się o pewne, fragmentaryczne i subiektywne siłą rzeczy, podsumowanie. Najpierw trzeba zauważyć to, co się udało. Otóż na pewno udało się zebrać większość osób, które w Polsce zajmowały się *Kodeksem Gertrudy*. Podczas sympozjów można było usłyszeć i zazwyczaj później przeczytać rozważania prof. Teresy Michałowskiej, ks. prof. Bogusława Nadolskiego, dr Małgorzaty Malewicz, dr Doroty Leśniewskiej, prof. Elżbiety Aranowskiej, dr Ewy Lewandowskiej-Tarasiuk, prof. Małgorzaty Smorąg Różyckiej, ks. prof. Tomasza Stępnia, dr Danuty Zydorek, ks. dr. Włodzimierza Mocydlarza, prof. Edwarda Skibińskiego, prof. Artura Andrzejuka.

4. 1. Badania interdyscyplinarne

Od początku wydawało się bowiem, że dalsze badania *Modlitewnika* (po publikacjach prof. Karola Górskiego, dr Malewicz, prof. Brygidy Kürbisówny, prof. Michałowskiej, prof. Andrzejuka, prof. Smorąg Różyckiej) wymagają połączenia wysiłków historyków literatury, teologii, filozofii, sztuki. Do tej bowiem pory na temat tego niezwykłego dokumentu wypowiadali się osobno paleografowie, historycy literatury, historycy sztuki,

historycy teologii i historycy filozofii. Postanowiono zatem zaproponować wymienionym badaczom podjęcie skoordynowanych zespołowych badań nad całym manuskrytem Gertrudy, które mogłyby podjąć próbę wyjaśnienia przynajmniej niektórych pytań, jakie niesie ze sobą ten szacowny dokument naszej kultury. Starania te poparło nawet Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, przyznając na ten cel w latach 2008 i 2009 środki finansowe (grant N N101 201234).

4. 2. Analizy filologiczne

Punktem wyjścia tych interdyscyplinarnych badań uczyniono analizę filologiczną manuskrytu, co pozwoliło na usytuowanie go we właściwej tradycji literackiej, teologicznej, filozoficznej i estetycznej. Taką analizę przeprowadziła dr Małgorzata H. Malewicz.

W dalszej kolejności starano się ustalić tradycje literackie, teologiczne, filozoficzne i artystyczne, z których korzystał autor (autorka) manuskrytu. W ramach tej pracy zidentyfikowano cytaty, zawarte w badanym tekście — skrypturystyczne, liturgiczne i inne. Osobnej charakterystyce poddano sam język Gertrudy. Ustalenia poczynione w tej sprawie przez dr Ewę Lewandowską-Tarasiuk wyraźnie korespondują z próbą opisu psychologicznego profilu osobowości Gertrudy, podjętą przez prof. Elżbietę Aranowską.

4. 3. Stanowisko w sprawie autorstwa manuskrytu

Wymienione analizy manuskrytu uprawniają do postawienia tezy, że *Modlitewnik* jest autorskim tekstem Gertrudy i wydają się dostarczać argumentów na to, że osobisty wkład księżnej w opracowanie tekstu jest większy, niż dotychczas sądzono; część tekstów jest najprawdopodobniej jej autorstwa, zaś teksty oparte na gotowych wzorach były najczęściej odtwarzane z pamięci, a przy tym niejednokrotnie modyfikowane przez Gertrudę i adaptowane do jej potrzeb. Wydaje się, że tradycyjna argumentacja paleograficzna i filologiczna doznała wzmocnienia ze strony nauki

o języku oraz psychologii, skoro bowiem da się na podstawie modlitw zbudować spójny obraz osobowości w ogóle, a osobowości pisarskiej w szczególności, to tym bardziej tekst musiał pochodzić od jednego autora, nawet jeśli kompilował on cudzie teksty oraz korzystał z pomocy innych osób.

4. 4. Badania zawartości treściowej *Modlitewnika*

To wszystko pozwoliło na precyzyjniejsze odniesienie się do treściowej zawartości manuskryptu, gdzie najważniejszym tematem jest bez wątpienia rozumienie Boga („ikona Boga” — według wyrażenia ks. prof. B. Nadolskiego) i rozumienie człowieka. Wiadomo, że Bóg w *Modlitewniku* to nie tylko Stwórca i Pantokrator świata, lecz także „Ojciec wszystkich sierot”. Interesujące są źródła tego swoiście podwójnego obrazu Boga w manuskrypcie, gdyż takie ujęcie wymyka się konwencjom funkcjonującym w XI w.

Osobnym zagadnieniem jest historiografia samej Gertrudy, jej poczucia tożsamości religijnej i narodowej w świetle nielicznych wzmianek na jej temat w źródłach. Starano się ustalić, na czym polega pierwszeństwo Gertrudy w dziejach naszej literatury narodowej (teza prof. T. Michałowskiej).

Na uwagę zasługuje też koncepcja Kościoła w *Modlitewniku* Gertrudy, jako wspólnoty wszystkich wierzących oraz Ciała Chrystusa jednocześnie. Autorka modlitw czuje się bowiem domownikiem, *famulus* posługującym dla dobra całości. Określenie chrześcijan, jako rodziny jest bardzo charakterystyczne, a przy tym oryginalne. Dodajmy, że w życiu kultycznym pogan była wyraźna tendencja do używania *famulus* zamiast *servus*; *famulus* odnoszono także do niewolnika, który został włączony do rodziny. Gertruda czuje się częścią tej rodziny. Ks. prof. Nadolski uważa, że „ikona Kościoła” malowana przez księżną wyraża drogę środka, refleksja bowiem o Kościele charakteryzowała się przechodzeniem od skrajności do skrajności. Eklezjologia w *Modlitewniku* Gertrudy zdaje się mieć wymiar i religijny, i humanistyczny. Wszystko to podawane jest w tekście przy wyraźnym nawiązaniu do sporów o eucharystię w IX w. Eklezjologia Gertrudy to więc temat dla badań interdyscyplinarnych (filozoficznych i teologicznych).

Kolejny, ciekawy zespół zagadnień wiąże się w *Modlitewniku* z tematem aniołów. Gertruda wyraźnie odwołuje się do dionizjańskiej koncepcji chórów anielskich, jednakże w odniesieniu do człowieka znajdujemy w tekście tezy, które pojawiły się w dziejach myśli ludzkiej znacznie później (np. u św. Tomasza z Akwinu). Tematy te podejmowali ks. prof. T. Stępień i prof. A. Andrzejuk.

Poczynione ustalenia, pozwoliły także na zestawienie podstawowych cech duchowości samej Gertrudy i zarysowanie rozwoju jej osobistego życia religijnego. Przeprowadzone analizy umożliwią zajęcie stanowiska w sporach toczących się wokół manuskryptu Gertrudy z punktu widzenia jego wewnętrznej zawartości ideowej.

Niejako osobnym nurtem są badania nad miniaturami gertrudiańskimi. Prof. Smorąg Różycka omówiła starannie afiliacje, które można wskazać w odniesieniu do przedstawień samej Gertrudy oraz w stosunku do pięknej ikony Matki Bożej *Kyriotissy* z karty 41 *recto*.

W ostatnim tomie studiów znalazło się też miejsce na pewne podsumowanie. Dotyczą one szczególnie historycznych aspektów *Modlitewnika* (prof. E. Skibiński) oraz obrazu kultury religijnej w rękopisie Gertrudy (ks. dr W. Mocyldarz).

5. Ewentualne perspektywy badawcze

Czego natomiast nie udało się zrealizować? (czyli, ewentualnie, co jest jeszcze do zrobienia). Na pewno nie udało się zaprosić do współpracy wszystkich badaczy, który zajmowali się *Modlitewnikiem*. Szczególnie zależało mi na skłonieniu do wzięcia udziału w naszym przedsięwzięciu uczonych związanych z prof. Kürbisówną, a więc tych, który sceptycznie odnosili się do tego tekstu i nie podzielali poglądów o jego nadzwyczajnej wyjątkowości. Marzyła mi się dysputa na temat autorstwa Gertrudy, opracowałem nawet tezy do niej; niestety do takiej dyskusji nigdy nie doszło. Zdaje sobie sprawę, że „wina” w tym wypadku leży całkowicie po mojej stronie: dałem się poznać jako zdecydowany zwolennik opcji przeciwnej, nie byłem więc — siłą rzeczy — kimś, kto mógłby proponować niczym nie uwarunkowaną dysputę. Taka dysputa jest jednak do

przeprowadzenia; że może być ciekawa, świadczą teksty prof. Andrzeja Mencwela¹.

A oto tezy, które proponowałbym przedyskutować:

I. Charakterystyka własnych zainteresowań Gertrudą i *Modlitewnikiem* (jako punkt wyjścia)

- geneza
- aspekt
- uzyskane wyniki

II. Ocena tekstu Gertrudy z punktu widzenia moich zainteresowań i badań

- oryginalność
- poziom

III. Opinia o stanowiskach, spotykanych w literaturze przedmiotu

- czy Gertruda jest autorką manuskryptu
- czy jest także jego pisarką

IV. Znaczenie dla historii i kultury polskiej, katolickiej i europejskiej Manuskryptu Gertrudy

- czy jest istotnie pierwszym polskim tekstem
- czy i w jakim stopniu należy do kultury polskiej
- czy ma jakieś znaczenie dla historii teologii katolickiej
- czy ma jakieś znaczenie dla historii literatury

Są więc jeszcze rzeczy do zrobienia.

6. Podziękowania

To, co udało się zrealizować, wymagało wsparcia i zaangażowania wielu osób. Wdzięczny jestem Patronom Honorowym pierwszego Sympozjum Gertrudiańskiego ze śp. prof. Lechem Kaczyńskim, Prezydentem Rzeczypospolitej, na czele. Wymieniałem już nazwiska wszystkich. W tym miejscu chciałbym szczególnie podziękować panu Prezydentowi

¹ *Osoba i pismo*, Tekst Drugie 2005 z. 1/2, s. 244; *Wzobrażenia antropologiczne*, Warszawa 2006, s. 136.

Ryszardowi Kaczorowskiemu, który wraz z małżonką panią Karoliną Kaczorowską przybył na pierwsze Sympozjum 26 kwietnia 2006 roku i potem napisał przedmowę do książki pt. *Gertrudia Mieszkówna i jej manuskrypt*. Swoje podziękowania kieruję na ręce Pani Prezydentowej.

Pan Prezydent Kaczorowski wraz z księdzem prymasem, kard. Józefem Glempem oraz ks. kard. Zenonem Grocholewskim byli patronami honorowymi pozostałych dwu sympozjów Gertrudiańskich. Ksiądz Prymas uczestniczył w sympozjum drugim, 8 stycznia 2008 roku, oraz napisał przedmowę do książki *Gertruda Mieszkówna i jej modlitwy*. Panu Prezydentowi i Księżom Kardynałom dziękuję za wsparcie i zaufanie.

Dziękuję władzom mojego Uniwersytetu, a szczególnie śp. ks. rektorowi, Ryszardowi Rumiankowi, który uczestniczył w dwu pierwszych sympozjach, interesował się losami naszych badań i publikacji, cieszył się z osiągniętych wyników, a szczególnie z ich upowszechniania. We wszystkich trzech sympozjach uczestniczyli pan prof. Tadeusz Klimski, prorektor UKSW i ks. prof. Jan Krokos, Dziekan mojego Wydziału. Oni też pierwsi spieszyli z pomocą finansową i organizacyjną, gdy w związku z sympozjami lub publikacjami pojawiały się takie potrzeby. Bardzo im za to dziękuję.

Oczywiście, nie musiałem tych wszystkich spraw organizacyjnych, wydawniczych i finansowych załatwiać sam. Większość z nich załatwiali moi współpracownicy z Katedry Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej: asystenci, doktoranci, magistranci. Niech wyrazem mojej wdzięczności będzie podanie ich nazwisk: dr Bożena Listkowska, dr Magdalena Płotka, dr Michał Zembrzuski, ks. dr Adam Filipowicz, mgr Dawid Lipski, mgr Karolina Szelenberger, mgr Igor Dąbrowski, mgr Katarzyna Wojtczak-Sowińska. Dokumentację na stronę internetową naszej Katedry (www.katedra.uksw.edu.pl) przygotowali: mgr Łukasz Mażewski, mgr Milena Banasiak, mgr Mariusz Malinowski, mgr Joanna Skurzak, mgr Agnieszka Gondek i moja żona, dr Izabella Andrzejuk.

Tłumaczenia streszczeń naszych książek na języki obce dokonali: mgr Karolina Mazur (j. angielski), mgr Iwona Bartnicka (j. francuski), mgr Aleksandra Kuhn (j. niemiecki i angielski), mgr Lesya Savytska (j. ukraiński), mgr Leonardo Salvadori (j. włoski). Dziękuję im wszystkim za staranne, profesjonalne i sprawne przygotowanie przekładów. Ale w przypadku każdego z tłumaczy naprawdę wruszające było osobiste,

a na pewno bardziej niż czysto zawodowe, zaangażowanie w sprawy gertrudiańskie, zwłaszcza, że żadnego z tłumaczy nie znam osobiście, a z niektórymi nigdy się nie spotkałem.

Dziękuję także wszystkim innym osobom i instytucjom zaangażowanym w jakikolwiek sposób w sprawy sympozycji gertrudiańskich lub publikacji, a więc patronom medialnym: Polskiemu Radiu i Telewizji Polskiej, wydawcom: Wydawnictwu von borowiecky, Wydawnictwu UKSW i Wydawnictwu Sejmowemu, sponsorom. Dziękuję wszystkim prelegentom, autorom, uczestnikom sympozycji i czytelnikom naszych wspólnych publikacji.

* * *

Ufam, że wspólnie udało nam się „wydobyć z mroków dziejów przykładu osoby światłej, szukającej tego, co łączy, i zasłużonej dla kształtowania jedności, tak na płaszczyźnie religijnej, jak i życia społecznego”². Wierzę, że badania gertrudiańskie będą w Polsce kontynuowane. Mam nadzieję, że w tych badaniach przydatne okażą się ustalenia autorów naszych publikacji.

Wszystkie referaty konferencyjne, a także inne publikacje związane z Gertrudą i jej rękopisem, a także sam *Modlitewnik* wraz z przekładem, udostępniliśmy na specjalnej gertrudiańskiej stronie internetowej www.gertruda.eu.

Zapraszam do studiowania naszych opracowań, zapraszam do studiowania wszystkich prac dotyczących Gertrudy. Zapraszam do rozwijania badań gertrudiańskich i do publikowania ich wyników, także na wspomnianej stronie internetowej.

Artur Andrzejuk

4 stycznia 2013 roku
(w 905. rocznicę śmierci Gertrudy).

² Z listu ks. prymasa, kard. Józefa Glempa, opublikowanego w książce *Gertruda Mieszkówna i jej manuskrypt*. Ks. prymas nie doczekał wydania tej książki, zmarł 23 stycznia 2013 roku, gdy przygotowywaliśmy ostatnią korektę tekstu. *Requiem aeternam dona Eis Domine!*